

Mihaly Szentmartoni

LJUBAV I SMISAO ŽIVOTA

Uvod: Ljubav kao smisao

Ljubav i smisao života — osjećamo da su ta dva pojma nerazdvojivo povezana. Ali kao što je to slučaj s većinom neposrednog iskustva sebe, i ovdje je teško tematizirati ovaj »osjećaj«, tj. izreći u čemu se sastoji ta unutrašnja, intimna povezanost između ljubavi i smisla života.

Opće je poznata i svima nama bliska pojava da ljudi koji se osjećaju voljenima i koji sami vole ne pitaju za smiso svojeg života — ljubav im osmišljava život, štoviše, osjećaju da im je upravo ljubav smisao života. Radosni su što postoje. Nosi ih taj osjećaj životne radosti i punine. O takvom osjećaju može se pjevati, i doista, pjesnici rado upotrebljavaju usporedbe kao što su »biti nošen krilima ljubavi«, »ploviti morem ljubavi« i si. Sretan onaj čovjek koji doživi taj trenutak životne punine. Ali gdje je početak, što je temelj i kako se razvija taj »osjećaj postojanja« kroz individualnu povijest — samo su neka od pitanja koja traže odgovor, ali ne više od poezije nego od svih znanosti o čovjeku. Jer pitanje životne radosti pitanje je osmišljena života, ne više apstraktnog nego konkretnog, individualnog života. Ima različitih odgovora na ta pitanja, ali se uglavnom svi svode na zajednički korijen: zadovoljavajuća objekt-relacija kod Freuda, temeljno povjerenje kod Eriksona, bezuvjetna prihvaćenost kod Ausubela. A to su samo druga imena za *ljubav*.

Nije potrebno dokazivati da je za normalni psihički razvoj svake osobe od prvotne važnosti iskustvo ljubavi. To je očito. Ali je manje očito kako osoba dolazi do iskustva ljubavi i kako se to iskustvo transformira u pozitivni životni osjećaj, tj. u osjećaj osmišljena života. U ovom ćemo predavanju pokušati analizirati upravo to: ulogu ljubavi u osmišljenju života.

Postavljanje problema

Tko nema iskustva ljubavi, taj ne nalazi smisao života. Ovom, na prvi pogled očitom tvrdnjom mogli bismo zapravo i završiti ovo predavanje. Ali ako se dublje zamislimo o njoj, otkrit ćemo da i nije tako očita kako se na prvi mah čini. U najmanju ruku otkrit ćemo određenu nedorečenost. U ovoj smo tvrdnji, naime, ljubav pretpostavili kao nultu točku, kao apsolutnu datost, kao osnovnog nosioca smisla. Ovo može stajati kao metafizička primarnost. Ali individualno-psihološki gledano odgovor ne zadovoljava. Jer za mene kao pojedinca sasvim je nevažno postoji li »objektivna ljubav« ako *ja* nisam voljen i ako *ja* ne volim.

Nalazimo se pred problemom: koja je ta, nazovimo »psihička instancija«, s pomoću koje percipiramo ljubav? Ta instancija, prema svjedočenju u prvom redu kliničke, ali i razvojne psihologije, jest *osjećaj vlastite individualnosti*, ili osjećaj identiteta, kako se još danas rado kaže (ne govorimo o »svijesti« vlastite individualnosti, jer ne mora uvijek biti tematiziran; radi se o primarnijem iskustvu). U ovakvoj impostaciji dijada Ijubav-smisao proširuje se u trijadu Ijubav-identitet-smisao. U obliku hipoteze: Iskustvo ljubavi temelj je za osmišljenje života, a otkriva se u osjećaju vlastitog identiteta. Tu ćemo hipotezu najprije osvjetliti spekulativno, da bismo u drugom dijelu naših razmišljanja teoretski model »preveli« na jezik razvojne psihologije.

Piramida autentičnosti

Dosadašnje razmišljanje dovelo nas je do spoznaje da ljubav ne može biti psihološki aksiom iz kojeg se izravnim putem može izvesti smisao života. Taj aksiom moramo potražiti negdje drugdje, ako se nekom tako više sviđa: negdje dublje. Peter Koestenbaum, američki psiholog, koji sebe smatra »kliničkim filozofom«, smatra da je konačni smisao života samo postojanje. »Čudo postojanja« odgovor je na apsolutno zlo, koje je ne-biće, tj. nepostojanje. Ljubav je moguća samo onda ako najprije stoji smisao, tj. postojanje. Mi ljubavljju samo priopćavamo taj smisao, tj. sebe, svoj život, ali ga ne stvaramo. Ljubav će, dalje, jačati i validirati sve druge ljudske vrednote koje se traže za osmišljnost.* Na temelju ovakve vizije Koestenbaum predlaže »piramidu autentičnosti«, tj. cjelinu osmišljena života.

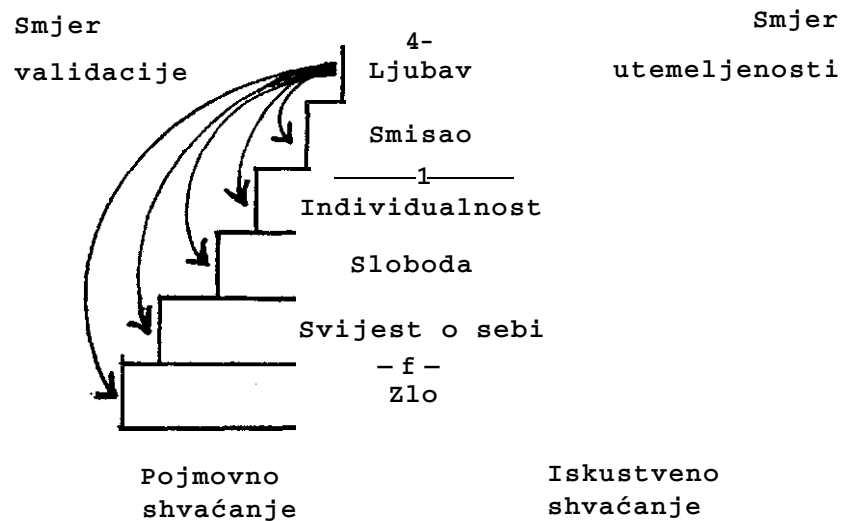
Pokušajmo sasvim ukratko analizirati ovu »piramidu autentičnosti«. Iskustvo postojanja moguće je promatrati s dvije perspektive: uzlazno i silazno.

Uzlazna linija na piramidi autentičnosti predstavlja put pozitivnog životnog iskustva. Ishodište je iskustveno shvaćanje zla kao temeljne

1 P. KOESTENBAUM, *The New Image of the Person*. Greenwood Press, London 1978, str. 271.

prijetnje samoj egzistenciji. To iskonsko zlo jest nepostojanje. U suočenju s mogućnošću nepostojanja i nestanka čovjek postaje svjestan sebe, tj. da postoji. Slijedeći korak iskustva sebe jest susret s drugim bićima. Svijest o sebi kao od svega drugog odvojenog entiteta rađa osjećaj slobode. Mogućnost slobodnog djelovanja zajedno s prijašnjim iskustvima daje osjećaj individualnosti. Smisao se života izražava ljubavlju.

Silaznom linijom imamo smjer validacije, tj. konceptualnog, refleksnog razumijevanja sebe. Ovo je, očito, drugotno. Na vrhu piramide sada stoji ljubav koja otkriva smisao, potvrđuje individualnost, ograničava slobodu, hrani svijest o sebi i brani pred prijetnjom zla nepostojanja.²

Nećemo se dalje upustiti u teoretsko razlgabanje te piramide autentičnosti. Ona će nam poslužiti kao teoretski model za daljnju analizu u hipotezi postavljenih odnosa između ljubavi, identiteta i smisla života. Analizu ćemo nastaviti tako da ćemo ove egzistencijalne kategorije »prevesti« na jezik psihologije i pratiti individualni razvoj od primarne simbioze s majkom do življene ljubavi. A upravo je to, kao što ćemo vidjeti, put razvoja identiteta, i u konačnoj analizi put osmišljavanja života.

² Isto, str. 272.

Franklov princip »volje za smislom«

Zacrtili smo jednu antropologiju u kojoj na vrhu piramide stoji ljubav, a ne smisao. (Smisao, najopćenitije gledano, izjednačili smo sa samom egzistencijom, pa u tom smislu više ne spada na psihologiju.) Nas sad dalje zanima iskustveni svijet osobe. Kako ona dolazi do spoznaje smisla, odnosno kakvu ulogu ljubav ima u tom nalaženju smisla?

Da bismo mogli odgovoriti na ovo pitanje, čini se korisnim najprije promotriti dinamiku smisla u individualnom životu. Uz ovakvu formulaciju gotovo automatski dolazi nam na pamet ime Viktora Frankla. Njegova razmišljanja o dinamici smisla danas su najzaokruženiji prilog ovoj temi. Vjerujem da tu nije potrebno detaljno ponavljati Franklove osnovne teze. Radije ću iznijeti nekoliko refleksija uz njegova razmišljanja.

Frankl je danas u modi. Svjesno i namjerno formuliram ovako uz blagi zvuk ironije. Ne zato da bih podcijenio Frankla. Naprotiv, vrlo ga cijenim. Smatram ga velikim i originalnim misliocem. Zaslužan je za psihološku antropologiju jer je otkrio jednu kariku u lancu shvaćanja čovjekove psihe. On je tu kariku nazvao principom »volje za smislom«. Zbog toga se Frankl s pravom može smatrati »trećom snagom« u psihologiji: nije ni behaviorist, ni ortodokсни frojdovac. Reagirao je na ono što se može smatrati pretjeranim instinktizmom u Freuda. Predložio je novu »visinsku psihologiju« kao dopunu dubinskoj psihologiji. U svojoj najpoznatijoj knjizi *Man's Search for Meaning* (Čovjekovo traganje za smislom) Frankl se prvi put u psihologiji originalno i jasno suočio s problemom smisla i pronašao već spomenutu nepoznatu kariku: u čovjeku postoji ne samo težnja za moći, ili težnja za autorealizacijom, nego glavni i temeljni pokretač ljudskog ponašanja jest težnja za smislom.[^]

Kad Frankl govori o smislu, onda ne govori o smislu i svrsi svijeta kao cjeline nego o individualnom, osobnom, personalnom smislu. Ipak, on vidi vezu i između personalnog i »super-smisla«. Koje su osnovne značajke smisla u Frankla? Ako analiziramo značenje riječi »smisao« kako se ona nalazi u djelu *Psychotherapy and Existentialism* (Psihoterapija i egzistencijalizam), otkrivamo neke osnovne značajke Franklova shvaćanja. Smisao uključuje i pretpostavlja nadilaženje sebe (autotranscendenciju); uključuje vrednote i ciljeve izvan i iznad osobe; smisao se ne shvaća intelektualno, nego se ostvaruje činom predanja; uključuje temeljno i bezuvjetno povjerenje u život.*

Frankl odlučno tvrdi da je čovjekovo traganje za smislom primarna snaga njegova života, a nipošto »sekundarna racionalizacija« Instlnktlv-

[^] V. FRANKL, *Man's Search for Meaning*. Hodder and Stoughton, London 1976, str. 99 i dalje.

* V. FRANKL, *Psychotherapy and Existentialism*. Clarion Books, New York 1967, na raznim mjestima.

nih poriva ili nagona. Ovaj je smisao jedinstven i specifičan: svatko ga mora naći za sebe. Ali smisao života razlikuje se ne samo od osobe do osobe nego i u iste osobe u različitim vremenima. Štoviše, treba ga naći za svaki trenutak danog života.

Kako čovjek nalazi taj konkretan smisao? Frankl navodi tri puta: 1) po djelovanju, tj. što mi dajemo svijetu; 2) po iskustvu vrednota, tj. što dobivamo od svijeta, i 3) po patnji, tj. kako se postavljamo prema njoj, kakav stav zauzimamo pred neizbježnom sudbinom.

Koliko god lijepo i uvjerljivo zvučale Franklove riječi, ipak osjećamo da nešto ostaje nedorečeno. Prije svega treba reći da Frankl analizira *dinamiku*, smisla, ali ne i *genezu*. Ne možemo a da se ne pitamo: Zar je doista potrebno iskustvo koncentracijskog logora da bi se čovjek počeo pitati o smislu života? Ili, je li nužno da netko najprije postane neurotičan pa da se čuje »nečujni vapaj za smislom«?

Ali mnogo ozbiljniji prigovor Franklovu shvaćanju smisla jest to što on »volju za smislom« smatra aktivnim principom. Život se ne može graditi na tom principu. Takav pristup odviše je nalik na neostvarljiv ideal o čovjeku koji stvara sebe iz sebe — »self-made man«. Tu se i ponovno dotičemo filozofskih temelja čovjeka. Bez obzira na ideologiju, stoji kao neposredno iskustvo da je čovjek kontingentno biće, tj. nije nužno i nije sebe stvorilo. Čovjek je u prvom redu datost, a ne volja da bude. U svakoj analizi čovjeka dolazimo do jedne točke u kojoj svi tzv. aktivni principi kao što su volja, moć i si. prestaju, a prelazi se u područje datosti: tu stoje entiteti koje nismo mi stvorili nego su nam jednostavno darovani. To je u prvom redu sama egzistencija, zatim ljubav. (Napomenimo da Frankl o ljubavi govori vrlo malo: u temeljnoj knjizi *Man's Search for Meaning* toj temi posvećuje samo 20 redaka!)

Ako smo prije poistovjetili osnovni smisao života s postojanjem, onda je jasno da se smisao ne može »stvoriti«, tj. da se za smisao ne može primijeniti ni jedan aktivni princip. Tko smisao *hoće* ostvariti isključivo iz sebe, mora ulagati trajan i progresivan napor koji je na kraju ipak uzaludan jer to je borba protiv uvijek neprijateljske sudbine koja se ne podlaže volji tako da čovjek na kraju *mora* očajati.⁵ Nas zanima kako normalan »prosječan« čovjek dolazi do smisla života. Ne pitamo se, dakle, *ho* je smisao života, nego *kako* se do njega dolazi. Ili još preciznije: Kako se razvija »osjećaj osmišljena života«?

⁵ Usp. K. P. JÖRNS, *Nicht leben und nicht sterben können*. Vandenoebck und Ruprecht, Göttingen / Herder, Wien 1979, str. 69, bilješka 103.

Ima bezbroj definicija čovjeka. Jedna, na prvi pogled možda čudna, glasi ovako: Čovjek je biće prema (Katalinić). Ovo »prema« ima u prvom redu svoju filozofsku dubinu. Na jezik psihologije ovako se prevodi: Nitko ne može postići individualnost, zrelost i autentičnost u izolaciji od drugih. Čovjek je u biti dijaloške biće. Na temelju ovakve spoznaje psihoanalitičar Fairbairn reformulirao je čitavu Freudovu psihopatologiju tvrdeći da konačni stadij afektivnog razvoja nije neovisnost nego »zrela ovisnost«.

Iz ovakva polazišta slijedi druga spoznaja: osobnost je relativan pojam. Sve kvalitete koje možemo navesti o jednoj osobi imaju smisla samo u međuljudskom odnosu. Ovu tvrdnju možemo najbolje ilustrirati podacima iz psihopatologije. Kad netko ne može uspostaviti nikakav kontakt s drugima, takvu osobu nazivamo i smatramo psihotičnom. Shizofreničari su vjerojatno najizoliraniji ljudi na svijetu. Istodobno oni su na čudan način vrlo slični jedni drugima; u ponašanju, u ideacijskim tokovima, u verbalizacijama. Ono što najdublje šokira kad uđemo u jednu duševnu bolnicu jest nedostatak gotovo svake komunikacije među pacijentima. Oni mogu živjeti jedan pokraj drugoga, stanovati u istoj sobi, jesti za istim stolom desetak ili više godina a da ne progovore međusobno. Svaki je na prvi pogled toliko samodostatan da se za njega mora brinuti čitav život. Isto je tako značajno da ukorak s dubinom izolacije shizofreničar gubi osobni identitet. Različiti pacijenti govore jednake stvari, pokazuju jednake bizarne oblike ponašanja. Gubitkom kontakta s drugima ljudi postaju međusobno slični, a ne različni. Totalna izolacija napokon uzrokuje potpuni gubitak karakterističnih crta ličnosti, a ne njihovo pojačavanje, kako bi netko mogao misliti.

Međuljudski je kontakt, dakle, nužni uvjet za razvoj identiteta. Svijest o tome da nas drugi prihvaćaju bezuvjetno, tj. onakvima kakvi jesmo, omogućuje da prihvatimo i sebe, da budemo ono što jesmo, da ostvarimo vlastitu osobnost. Čovjek ne može niti početi biti svjestan sebe kao odvojena individua bez druge osobe s kojom se može usporediti. Bez Ti nema ni Ja.

Obično se u psihologiji naglašava važnost bezuvjetne prihvaćenosti od strane majke kao uvjet svega kasnijeg duševnog razvoja. Ne želimo nijekati tu poznatu istinu. Ipak, potrebna je riječ opreza: možda se katkada pretjeruje s tim naglaskom. Vjerojatno ima ekstremnih slučajeva kad majka ne želi, ne prihvaća ili čak izravno odbaci svoje dijete. Ali u golemoj većini slučajeva novorođena su djeca ipak prihvaćena bez posebnih uvjeta: ona jesu ono što jesu i obično se od njih ne zahtijeva da budu nešto drugo. Smežurana, crvena, drečava, inkontinentna, a ipak draga za njihove majke koje ih, bar na samom početku prihvaćaju bezuvjetno. Ako je tomu tako, kako je onda moguće da velik broj odraslih ipak

ima problema oko ljubavi i smisla života? Očito, mora postojati i neki drugi činilac za »sretan život«.

Pokretači razvoja identiteta

Svijest o identitetu plod je razvoja. Razvoj kroz životni ciklus pokreću dvije suprotne sile. Breger ih je nazvao tjeskobom i kompetencijom.[®] Ne moramo se složiti s nazivima, ali njihovo postojanje danas se više ne dovodi u pitanje.

Očito je da dijete pri rođenju nema svijesti o sebi. Ono živi u »prasmislu«, u afektivnoj simbiozi s majkom. Osjećaj sebe, kad je jednom razbuđen do bilo kojeg stupnja, ima tendenciju da sebe održi, perpetuira. U tom trenutku rodio se »identitet«. Svako odstupanje od sigurnog osjećaja sebe, tj. od osjećaja identiteta izaziva tjeskobu. Prvi oblik te tjeskobe jest *tjeskoba odvajanja od majke*. To je prva i najdramatičnija opasnost gubitka jedinstva s bitkom, gubitka sebe, tj. prijetnja apsolutnog zla — nepostojanja. Ona postaje prototip mnogih kasnijih prijetnji vlastitom identitetu, prema tome i smislu. Možda je dobro već sada uočiti ovu distinkciju: zadatak čovjekova života nije da pronade smisao nego da ga ne izgubi. Ili drugim riječima, ne može se govoriti o životu bez smisla nego o životu koji je izgubio smisao. To, rječnikom psihologije, znači gubitak vlastitog identiteta. Tjeskoba odvajanja anticipacija je straha od smrti. Čovjek je »*Sein zum Tode*« — biće osuđeno na smrt (Heidegger).

Kako se razvoj nastavlja, različite komponente identiteta postupno se pounutrašnjuju. Dijete stječe sigurnost u identifikaciji s majkom, s ocem, s vršnjacima, sa ženskom ili muškom ulogom, a poslije u adolescenciji sa širom socijalnom grupom i idealima. Nutarnja struktura koja se javlja kao plod tih identifikacija postaje nutarnji izvor sigurnosti. Svako odstupanje od tih identifikacija uzrokuje tjeskobu. Npr. kad dijete jednom nauči da je dječak ili djevojčica, ono će usko prijanjati uz tu psihoseksualnu ulogu. Stavovi, osjećaji i ponašanja koja su povezana sa suprotnim spolom izazivaju tjeskobu jer znače prijetnju vlastitom identitetu.

Međutim, istodobno s potrebom za sigurnošću u djetetu djeluje i drugi, suprotni mehanizam: težnja za rastom, za promjenom, za višim stupnjevima Integracije. Tu silu Breger naziva *kompetencijom*. Dijete traži sigurnost svoje majke, ali je istodobno i znatiželjan i zainteresiran istraživač okolnog svijeta. Ima potrebu da iskusi sebe, svoje odnose s drugima, te da iskustveno pronade svoje mjesto u okolnom svijetu ljudi i događaja.

[®] L. BREGER, *From Instinct to Identity*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J. 1974, str. 331 i dalje.

Identifikacija kao nosilac razvoja svijesti identiteta

Ako su tjeskoba i kompetencija pokretači identiteta, onda je identifikacija put kojim se identitet ostvaruje. Djetetova svijest o sebi razvija se oponašanjem, imitiranjem i napokon internaliziranjem, tj. pounutrašnjem, inkorporiranjem kvaliteta i osobina osoba koje imaju čuvstveno značenje. Taj se proces zove identifikacija, a tijekom razvoja djetete ostvaruje mnoštvo takvih identifikacija.

Kako djetete napreduje prema adolescenciji i prema odrasloj dobi, sve više jača težnja za konzistentnim identitetom. Vidjeli smo da se identifikacija sastoji u internalizaciji emocionalno nabijenih odnosa. Ako se sada pitamo koji su osjećaji uključeni u taj proces, nalazimo da se oni mogu svrstati u dvije velike kategorije koje odgovaraju upravo spomenutim motivima tjeskobe i kompetencije: osjećaji koji unapređuju razvoj i osjećaji koji blokiraju razvoj konzistentnog identiteta. Djetete se u prvom redu identificira s onima prema kojima ima pozitivne osjećaje. Ovakva se identifikacija relativno lako interiorizira. Tome nasuprot stoji identifikacija koja se temelji na strahu i tjeskobi, frustraciji i pobuni. Djetete se identificira i s takvim osobama, ali se takva identifikacija pretvara u nutarnju borbu ambivalentnih odnosa. Njegov će identitet postati konfuzan.

U čemu je zapravo važnost identifikacije s obzirom na osmišljavanje života? Odgovor na ovo pitanje nudi Storrovo shvaćanje procesa identifikacije. Prema njemu, identifikacija je pojava u kojoj subjekt i objekt još nisu rastavljeni jedan od drugog, tj. pojavljuju se kao jedinstvo, premda u stvarnosti to nisu. Identifikacija u ovom smislu može se smatrati sredstvom za otkrivanje sebe, tj. subjekta, a ne nečim što pripada samo razvojnom stadiju ranog djetinjstva, čega bi se djetete moralo što prije osloboditi."

Najprimitivniji i najelementarniji oblik identifikacije jest identifikacija djeteta s majkom. Život počinje u simbiozi s njom i opravdano je pretpostaviti da novorođenče tek postupno postaje svjesno sebe kao bića koje ima odvojenu egzistenciju od majke. Na početku se čini da je svijet novorođenčeta solipsistički: drugi ljudi postoje samo sa subjektivne točke gledišta. Novorođenče postupa s ljudima kao da su samo zato tu da zadovoljavaju njegove potrebe, a ne kao s bićima koja imaju vlastitu egzistenciju. Beba obično zaspi kad su sve njezine potrebe zadovoljene pa oni koji su zadovoljili te potrebe, što se nje tiče, mogu i nestati sve dok se opet ne probudi s novim potrebama.

Ne znamo točno kako dugo traje to razdoblje. Bowlby pretpostavlja da djetete uspostavlja prve kontakte s majkom kao s odvojenim bićem

' A. STORR, *The Integrity of the Personality*. Penguin, Harmondsworth 1977, str. 76.

tek nakon petog ili šestog mjeseca života.* To ujedno znači gubitak primarnog identiteta, tj. prestanak afektivne simbioze.

Razvoj ljubavi

Gubitkom primarnog identiteta počinje razvojni put ljubavi. Kod ove točke smatram potrebnim istaknuti jednu distinkciju: treba razlikovati pasivnu i aktivnu ljubav. *Pasivna* ljubav ovdje znači bezuvjetnu prihvaćenost od strane majke. Rekli smo da je u većini slučajeva to dano jer upravo tih prvih mjeseci dijete se prihvaća onakvim kakvo jest: nemoćno biće koje treba brigu. *Aktivna* se ljubav odnosi na sposobnost da se uspostavi zadovoljavajući čuvstveni odnos s drugom osobom, tj. da se netko voli. Ova distinkcija, kako ćemo vidjeti tijekom rasprave, ima presudno značenje za osmišljenje individualnog života. Čini se da je upravo to onaj zagonetni činilac koji daje odgovor na prijašnje otvoreno pitanje zašto, unatoč ranoj prihvaćenosti, mnogi odrasli poslije imaju problema oko smisla života: ne znaju ljubiti.

Razvoj ljubavi usko je povezan s razvojem pažnje. Djetetova se pažnja razvija postupno. Ispočetka samo prati svijetleći objekt očima, ali samo dotle dok je on u vidnom polju. Postupno, međutim, pažnja nije samo privučena nego i usmjerena. Postaje sposobno zainteresirati se za stvari i ljude. Najraniji objekt koji za djetetovu pažnju nosi najviše zadovoljstva jest majka, odnosno osoba koja se za njega brine. Postupno počinje usredotočivati pažnju na tu osobu, upoznaje je i počinje je voljeti, što god ta riječ ovdje još znači. Ako dijete nema odraslog koji se stalno za njega brine, tj. koga bi moglo upoznati i voljeti, razvoj njegova interesa bit će oštećen — tvrdi Magda B. Arnold, klasik u proučavanju osjećaja."

Poznata su Spitzova istraživanja na tom području. Na temelju svojih promatranja djece u sirotištima došao je do zaključka da djeca koja nemaju *jednog* odraslog koji se stalno za njih brine postaju povučena i nezainteresirana. Ako dijete nema mogućnosti da uspostavi afektivni kontakt s dominantnim odraslim, atrofirat će njegove sposobnosti za kasnije međuljudske odnose. Ta ljubav, odnosno pozitivan afektivni odnos djeteta prema dominantnoj odrasloj osobi koja se za njega brine nije jednostavno prenesena ljubav prema hrani ili udobnošću, kako to neki teoretičari misle. To opovrgavaju upravo Spitzovi podaci jer djeca o kojoj on govori imala su sve udobnosti u smislu hrane i ostalih fizičkih potreba, osim

⁸ Navodi STORR, *nav. dj.*, str. 78.

* M. B. ARNOLD, *Emotion and Personality*. Columbia Univ. Press, New York 1960, Vol. 1, str. 212—214.

stalnog odraslog koji bi se za njih brinuo. Osoblje u sirotištu stalno se izmjenjivalo po smjenama.^"

Drugi dokaz, i to vrlo uvjerljiv, dao je Dennis u vrlo riskantnom, ali inteligentno smišljenom eksperimentu. Studirao je tzv. urođene odgovore dviju blizankinja u izolaciji. Šest mjeseci brinuo se za djevojčice, ali bez ikakva znaka afekta: nije ih milovao, ne bi im tepao, nikad im se nije nasmiješio. Jednostavno im je osiguravao fizičke uvjete za život. Unatoč odsutnosti znakova afektivnosti prema djevojčicama, nije našao nikakvo oštećenje u njihovu normalnom afektivnom razvoju, osim možda blage retardacije u psihomotorici. Na temelju te opservacije formulirao je značajan zaključak: Djetetu su, doduše, potrebni ljubav i nježnost, ali je mnogo važnije da samo ima priliku nekoga upoznati i voljeti.^i

Možda će nas iznenaditi ovaj zaokret. Mi smo naučeni govoriti o pasivnoj ljubavi kao o nužnom uvjetu za čitav razvoj, tj. da je dijete voljeno, željeno i bezuvjetno prihvaćeno. Ne niječemo da na metafizičkom planu takva ljubav ima primat. Ali ponavljamo: ona je u većini slučajeva datost. Za individualnu dobrobit važnija je sposobnost aktivne ljubavi, tj. da čovjek ima nekoga koga može voljeti.

Klinička potvrda važnosti objekta ljubavi

Osjećamo da je gornja tvrdnja toliko bremenita da za nju moramo naći potvrdu i s druge strane. Na sreću takvih potvrda ima u kliničkoj psihologiji, odnosno psihopatologiji i to s dva područja: 1. novo shvaćanje psihodinamike depresije i 2. psihodinamika suicidalnih pacijenata.

Vodeća imena psihološkog shvaćanja depresije jesu Silvano Arieti i Jules Bemporad. Arieti ovako skicira psihičko događanje u svijesti depresivne osobe. Buduća depresivna osoba bila je voljena i prihvaćena u djetinjstvu — možda čak pretjerano. Na tu »pasivnu« ljubav odgovara spremnošću da se povjeri, da se identificira s roditeljskim likom i tako stvori sigurnost identiteta. Ako zbog bilo kojeg razloga (rođenje brata, rastava roditelja itd.) doživi nestanak objekta ljubavi, stvara se dispozicija za depresiju. Gubitak se pretvara u prijetnju i opasnost za identitet. Ako se to stanje fiksira, razvija se depresija. Ukratko, bit depresije nije u tome da osoba misli da je nitko ne voli (premda obično to kaže) nego u tome da nema više nikoga koga bi ona mogla voljeti. Na taj način život postaje besmislen jer prestaje osnovni dijaloški odnos.i-

"> Citirano prema ARNOLD, *nav. dj.*, str. 213.

" M. B. ARNOLD, *nav. dj.*, str. 215.

12 S. ARIETI and J. BEMPORAD, *Severe and Mild Depression*. Tavistock Pubi., London 1980. Na istoj je liniji i A. T. BECK, *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders*. IUP, New York 1976. Usp. također M. SZENTMARTONI, *Moral Judgment and Depression*. Tesi di dottorato, Univ. Pont. Salesiana, Roma 1981.

Drugi, možda još uvjerljiviji dokaz pruža nam psihodinamika suicidalnih osoba. Kod suicidalnih — tvrdi Jörns — dolazi do suženja prostora za mišljenje i doživljavanje. Bitni moment pri tome jest nemogućnost da sebe vidi u odnosu prema drugima. Autor tvrdi da kod suicidalnog nitko ne može reći u čemu je smisao njegova života jer to ne ulazi u njegovu svijest. Jedino što je moguće učiniti jest vezati svoj život uz njegov, ponuditi se kao objekt ljubavi. Ovo može značiti prvi korak u potrazi za smislom.^{^*} *Biti važan u osobnom odnosu — to je temeljno iskustvo smisla života.* Ako to iskustvo nazovemo ljubavlju, onda se zatvara krug: ljubav je temeljno iskustvo smisla. Ili drugim riječima, u ljubavi znamo da postojimo, što je sinonim za smisao. Pokušajmo razraditi ovu novu spoznaju.

Umijeće ljubavi — Fromm

Majstorsku analizu ljubavi dao je E. Fromm u svojoj knjizi *Umijeće ljubavi*. Većina ljudi vidi problem ljubavi u »biti voljen«, a ne u »voljeti« — konstatira gorku istinu Fromm. Dijete najprije, sigurno, doživljava ljubav u pasivnom obliku: ja sam voljen. Voljen sam jer sam dijete svoje majke; voljen sam jer sam bespomoćno. Općenito: voljen sam zbog onoga što jesam, odnosno još preciznije: Ja sam voljen jer postojim. To je pasivno iskustvo. Ništa ne treba činiti da se bude voljen: majčina je ljubav bezuvjetna. Jedino što treba da činim — da postojim, da sam njezino dijete. Ali upravo ta pasivnost ima i svoju negativnu stranu. Ljubav se ne može ničim zaslužiti. Ako je nema, dijete ne može ničim uvjetovati da bude.

Prema Frommu, ovo pasivno iskustvo ljubavi karakterizira čak prvih osam godina života. Dogle dijete zna (ili ne zna) samo to da je voljeno zbog toga što jest. Ono još ne voli aktivno nego jednostavno zahvalno i radosno odgovara na to što je voljeno. Tek nakon osme godine počinje se razvijati novi osjećaj: steći ljubav s pomoću vlastite aktivnosti. Ispočетка će dijete dati nešto majci (ili ocu): sliku, pjesmicu, cvijet. Ideja o »biti voljen« pretvara se u ideju o »stvaranju ljubavi«. Ali traži se još mnogo godina do potpuno zrele ljubavi. Infantilna ljubav slijedi načelo: »Volim jer sam voljen«. Zrela se ljubav ravna po načelu: »Voljen sam jer volim.« Nezrela ljubav slijedi načelo: »Volim te jer te trebam.« Zrela ljubav ravna se po načelu: »Trebam te jer te volim.«^{i*}

Zaustavimo se još trenutak na odnosu majka-dijete s obzirom na ljubav. Majčina ljubav prema djetetu ima dvostruku ulogu, odnosno potvrda djetetova života ima dvostruki vidik. Jedan je briga i odgovornost

^{*} K. P. JÖRNS, *nav. dj.*, str. 70.

^{i*} E. FROMM, *The Art of Loving*. Unwin Ltd., London 1976, str. 37. i dalje.

za njegov život: bez majčine brige i ljubavi dijete ne bi moglo fizički preživjeti. Drugi je vidik dublji. To je stav koji detetu ulijeva *ljubav za život*, a očituje se u ovim osjećajima: dobro je živjeti; dobro je biti dječak ili djevojčica; dobro je biti na ovoj Zemlji; dobro je što sam se rodio! Na žalost, zaključuje Fromm, uglavnom sve majke uspijevaju u tome da im dijete preživi, ali samo malo njih uspijeva uliti i tu životnu radost u djecu.^

Mislim da se u ovakvoj analizi dinamike ljubavi između majke i djeteta jasno ocrtava važnost ljubavi za osmišljenje života. Naći smisao života znači biti zadovoljan što postojimo. Jer biti je sam smisao. Psihološki gledano, osmišljeni život znači upravo to: bolje je biti nego ne biti.

Umjesto zaključka

Psihološka analiza odnosa ljubavi i smisla života dovela nas je do spoznaje o važnosti sposobnosti ljubavi. Vjerujemo da smo time dali bar djelomičan odgovor na pitanje o genezi osmišljenog života. Također smo uvjereni da ove analize imaju određenu implikaciju za odgojnu praksu i za samoodgoj.

Unatoč tome osjećamo da smo istodobno otvorili i nova, možda tjeskobna pitanja. Prvo je takvo pitanje: Ako je u nečijem životu prvo iskustvo ljubavi bilo negativno ili promašeno, je li time taj život nepopravljivo izgubljen? Drugim riječima, postoji li kakva druga mogućnost da se čovjek u svojem životu susretne s izvorom ljubavi, da doživi kako je njegov život ipak prihvaćen bezuvjetno?

Drugo pitanje koje se otvara odnosi se na apsolutni smisao svega postojećeg. Ako čovjek nije dostatan sebi, onda ni njegov smisao ne može stajati za sebe, bez sveobuhvatnog, aposolutnog smisla.

Odgovori na ta pitanja ne leže više u domeni empirijske psihologije. Uostalom, čovjek i nije potpuno shvatljiv samo »psihološki«. Ima pitanja na koja odgovor može dati samo Onaj, koji je u ljubavi stvorio čovjeka — Bog. Razradu Njegova odgovora o čovjeku prepuštamo teologiji.

LOVE AND MEANING OF LIFE

Summary

People who experience love do not question the meaning of their lives — love itself renders life meaningful. This observation makes the starting point for an analysis of the role love plays in finding the meaning of life. The development of love parallels with the development of self-identity. The author points out the importance of the distinction between passive and active love, i.e. of being loved and of being capable to love others. For the development of a positive self-identity is not sufficient only the experience of being loved, but is also necessary a capacity to enter into satisfactory emotional relations with others. The peak of the development of self-identity is seen as feeling, which can best be described as joy of life. This positive attitude toward life is equaled at the end of the paper with the feeling of a meaningful life.